

Διαθλάσεις της φύσης στη νεοελληνική λογοτεχνία

«Το έπ' έμοι, ενόσω ζω, και αναπνέω και σωφρονώ, δεν θα παύσω να υμνώ μετά λατρείας τον Χριστόν μου, να περιγράφω μετ' έρωτος την φύσιν, και να ζωγραφώ μετά στοργής τα γνήσια ελληνικά ήθη»

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

*Θεέ μου πρωτομάστορα μ' έχτισες μέσα στα βουνά
Θεέ μου πρωτομάστορα μ' έκλεισες μες στη θάλασσα.*

Οδυσσέας Ελύτης

Ανθούλα Λαζαριδου-Δουρούκου

Η νεοελληνική λογοτεχνία.

Από την αυγή της νεοελληνικής λογοτεχνίας, που ανιχνεύεται στα ηρωικά άσματα του Διγενή Ακρίτα και στα κλέφτικα τραγούδια, ως τη λογοτεχνία του 21^{ου} αιώνα η πορεία των ελληνικής πεζογραφίας και ποίησης είναι μακριά. Οι τάσεις, τα λογοτεχνικά ρεύματα και οι αναζητήσεις των Ελλήνων λογοτεχνών παρακολουθούν την πολυκύμαντη ιστορία της Νεότερης Ελλάδας αλλά και τους προβληματισμούς, τις ευαισθησίες και τα αδιέξοδα του μοντέρνου ανθρώπου.

Η φύση, η ζωή της υπαίθρου και το ελληνικό τοπίο κατέχουν σημαντική θέση στη λογοτεχνική παραγωγή. Άλλοτε ως σύμβολο κι άλλοτε ως σκηνικό δράσης, άλλοτε ως μεταφορά μιας συναισθηματικής κατάστασης κι άλλοτε ως φορέας υπέρτατων αξιών, η φύση έχει άπειρες αντανακλάσεις στην νεοελληνική λογοτεχνία.

Πίσω στην παράδοση, πίσω στην ύπαιθρο. Η γενιά του 1880.

Η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας, κοινό χαρακτηριστικό όλων των ευρωπαϊκών λαών τον 19^ο αιώνα, συμβάλλει καιρίαια στην γένεση μιας νέας επιστήμης, της λαογραφίας. Στην Ελλάδα την επιστήμη αυτή θεμελιώνει ο Ν.Γ. Πολίτης (1852-1921). Τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια, οι ντοπιολαλιές, η λαϊκή τέχνη, όλος ο παραδοσιακός βίος γίνεται αντικείμενο μελέτης και φορέας αξιών.

Η ενθάρρυνση της μελέτης της παραδοσιακής ζωής ενέπνευσε τους Έλληνες λογοτέχνες της Γενιάς του 1880 που καλλιέργησαν αυτό που καλείται, συμβατικά «ηθογραφία». Στο έργο τους εμφανίζονται δυο αντίθετες τάσεις: η παρουσίαση μιας εξιδανικευμένης ζωής της υπαίθρου με ανάδειξη των στοιχείου του λαϊκού πολιτισμού αλλά και η απεικόνιση της σκληρής όψης της καθημερινής ζωής στην ελληνική ύπαιθρο. Εκπρόσωποι αυτής της πρώτης τάσης είναι οι Γεώργιος Δροσίνης, Κώστας Κρυστάλλης, Χρήστος Χρηστοβασίλης και Αργύρης Εφταλιώτης.

Εμπρόσωποι της δεύτερης τάσης είναι οι Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Γεώργιος Βιζυηνός, Ανδρέας Καριαβίτσας, Κωνσταντίνος Χατζόπουλος και Κωνσταντίνος Θεοτόκης.

Από το εξωτερικό στο εσωτερικό τοπίο.

Από το 1900 κι ύστερα το ενδιαφέρον μετατοπίζεται στη ζωή της πόλης. Δεν υπάρχει μια αφηρημένη φυσιολατρία, η φύση εντάσσεται στον σκοπό της αφήγησης. Στοχασμός, συναίσθημα, ιστορικό και προσωπικό βίωμα, σύνδεση με το αρχαιοελληνικό παρελθόν ή το Βυζάντιο, ο ταραχώδης πολιτικός βίος και οι περιπέτειες του Ελληνισμού επηρεάζουν την πρόσληψη και την απόδοση του ελληνικού τοπίου. Το τοπίο αντηχεί το εσωτερικό τοπίο, φόβους, ελπίδες, ενοράσεις, απογοητεύσεις.

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ
ΒΙΩΜΑΤΙΚΗ. Η ΦΥΣΗ
ΔΙΑΘΛΑΤΑΙ ΜΕΣΑ ΑΠΟ
ΠΟΙΚΙΛΜΕΣ ΟΠΤΙΚΕΣ ΓΩΝΙΕΣ
ΣΤΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ
ΚΕΙΜΕΝΟ

Οι νεοέλληνες λογοτέχνες βλέπουν, λοιπόν, το ελληνικό τοπίο με τα μάτια της ψυχής τους. Μετά τη γενιά του 1880 και την «ηθογραφία» είναι δύσκολο πια να καταγράψει κανείς μια γενική τάση στην απόδοση της φύσης. Μας απομένει μια περιήγηση στα ίδια τα κείμενα για να αντιληφθούμε το πολλαπλό είδωλο της φύσης στη νεοελληνική λογοτεχνία.

Ένας (αυθαίρετος) περίπατος στα κείμενα.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗ ΣΧΟΛΗ (1821-1880)

Η φύση ως αρχέτυπο του κάλλους και του αγαθού

Στην ποίηση του **Διονύσιου Σολωμού** (1798-1857) η φύση είναι η δύναμη του σύμπαντος, εμφανίζεται σε σιγνές αποκαλυπτικές και μυστικιστικές που επιδρούν καταλυτικά στα δρώντα πρόσωπα. Στο ομώνυμο ποίημα, ο Κρητικός, ναυαγός πονεμένος, έχοντας χάσει μάνα, πατέρα κι αδέρφια από το χέρι του Αγαρηνού, παραδέρνει στα κύματα κι αγωνίζεται να σώσει την αγαπημένη του. Η φύση, ως φεγγαρολουσμένη που αναδύεται από τη θάλασσα, κι ως ένας γλυκύτατος ήχος, αποκαλύπτεται σε μια μαγευτική σκηνή και προσφέρει μια μυσταγωγική εμπειρία στον Κρητικό. Μετά την εμφάνιση αυτή, ο Κρητικός αλλάζει. Γαληνεύει. Παύει να εχθρεύεται τους Αγαρηνούς και γίνεται ένας ζητιάνος του κόσμου. Τίμημα, βέβαια, η απώλεια της αγαπημένης:

Στην εμφάνιση της φεγγαρολουσμένης- αφέντρας της φύσης- γαληνεύει η θάλασσα κι η πλάση:

Εκοίταξε τ' αστέρια, κι εκείνα αναγαλλιάσαν,
και την αχτινοβόλησαν και δεν την εσειπάσαν
κι από το πέλαο, που πατεί χωρίς να το σουφρώνει,
κυπαρισσένιο αναέρα τ' ανάστημα σηκώνει,
κι ανεί τσ' αγιάλες μ' έρωτα και με ταπεινοσύνη,
κι έδειξε πάσαν ομορφιά και πάσαν καλοσύνη.
Τότε από φως μεσημερνό η νύχτα πλημμυρίζει,
κι η χτίσις έγινε ναός που ολούθε πλημμυρίζει.

(Από τον Κρητικό, XXI, 1833)

Στον Πόρφυρα, πάλι, που απηχεί ένα πραγματικό γεγονός, ένας καρχαρίας κατασπάραζε έναν Άγγλο στρατιώτη, ενώ κολυμπούσε, η φύση πάλι δρα με τρόπο καταλυτικό στον ψυχισμό του νέου:

Κι η φύσις όλη του γελά και γένεται δική του.
Ελπίδα, τον αγάλιασες και του κρυφομιλούσες
και του σφιχτόδεσες το νου μ' όλα τα μάγια πόχεις.

Νιος κόσμος όμορφος παντού χαράς και καλοσύνης.

Ὡστε λίγο πριν τον κατασπαράξει ο καρχαρίας ο νέος ζει μια μεγαλειώδη στιγμή:

Πριν πάψ' η μεγαλόψυχη πνοή χαρά γεμίζει:
Ἄστραψε φως κι εγνώρισε ο νιος τον εαυτό του.
(Από τον Πόρφυρα, 1859)

ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΑ ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ (ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880)

«Ο ΔΡΟΣΙΝΗΣ ΦΙΛΟΤΕΧΝΕΙ
ΜΕ ΘΑΥΜΑΣΤΗ ΤΕΧΝΗ
ΑΣΠΡΑ ΣΠΙΤΑΚΙΑ ΣΕ
ΚΑΤΑΠΡΑΣΙΝΕΣ ΠΛΑΓΙΕΣ
ΒΟΥΝΩΝ, ΖΩΑ, ΠΟΥΛΙΑ,
ΧΛΩΡΟΠΡΑΣΙΝΑ ΛΙΒΑΔΙΑ,
ΑΓΡΙΟΛΟΥΛΟΥΔΑ, ΛΕΥΚΑ
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ,
ΠΟΛΥΣΤΑΦΥΛΛΑ ΑΜΠΕΛΙΑ,
ΟΛΟΑΝΘΕΣ ΑΜΥΓΔΑΛΙΕΣ,
ΠΟΛΥΚΑΡΠΕΣ ΕΛΙΕΣ,
ΚΑΣΤΑΝΙΕΣ ΚΑΙ ΛΥΓΕΡΑ
ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ, ΞΑΝΘΑ
ΣΤΑΧΥΑ, ΣΚΥΦΤΑ
ΧΑΜΟΜΗΛΙΑ,
ΓΑΡΓΑΡΟΝΕΡΕΣ
ΝΕΡΟΣΥΡΜΕΣ,
ΑΡΓΟΚΥΛΗΤΑ ΠΟΤΑΜΙΑ,
ΑΣΤΕΡΩΜΕΝΕΣ
ΜΑΓΙΑΤΙΚΕΣ ΝΥΧΤΕΣ,
ΜΑΡΤΙΑΤΙΚΕΣ ΣΥΝΝΕΦΙΕΣ,
...ΚΑΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗ ΜΑΓΕΙΑ
ΤΟΥ ΦΥΣΙΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ...ΝΕΡΑΙΔΕΣ,
ΜΑΓΙΣΣΕΣ, ΑΓΑΘΟΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΙ...»
Ν. ΚΟΚΟΛΙΟΥ, 2002

Ειδυλλιακή φύση

Ο **Γεώργιος Δροσίνης** (1859-1951) επιλέγει να αντιδράσει στο βαρύ κλίμα της ρομαντικής ποίησης συνθέτοντας εύθυμα τραγούδια της ζωής. Είναι η εποχή που «η Αθήνα πλημμυρισμένη από την ασταμάτητη νεροποντή της καθαρευουσιάνικης υστερορομαντικής απαισιοδοξίας είχε ανάγκη από χάρη, δροσιά κι απλότητα» (Ι.Μ.Παναγιωτόπουλος 1951). Ο Δροσίνης τραγουδά τον έρωτα, τη ζωή και την ειδυλλιακή φύση με αίσθημα. Αν και συνήθως τον αντιμετωπίζουμε με μια συγκατάβαση, φέροντας στο νου το «*Ετίναξε την ανθισμένη αμυγδαλιά...*», έχει συνθέσει και πιο πολυδιάστατες εικόνες της φύσης όπως αυτή:

Του Γενάρη ηλιοβασίλεμα
γαλανό, καθάριο λάμπει,

στολισμένο με τα χρώματα
μιας μαγιάτικης αυγής.

Πρώϊμη Άνοιξη γιορτάζουνε
σ' άλλους κόσμους άλλοι κάμποι:
τ' ουρανού τα ρόδα ανθίσανε
πριν ανθίσουνε της γης.

(Από τα *Φωτερά Σκοτάδια*, 1915)

Η φύση ως εκφραστής του ανέκφραστου και στη συμπαντική της διάσταση

Ο **Κωστής Παλαμάς** (1859-1943) είχε χαιρετήσει την «ειδυλλιακή απέλεια» του Δροσίνη ως ανανεωτική, ο ίδιος όμως καταπιάνεται με πολύ μεγαλύτερες ιδέες, την ιδέα της πατρίδας, της ελληνικής ιστορίας και του πεπρωμένου της φυλής. Έχει όμως και στιγμές «ήσυχου», λιτές, που δεν τον απασχολούν οι μεγάλες ιδέες αλλά η αλήθεια ενός τοπίου. Στους ακόλουθους στίχους το τοπίο υπαινίσσεται το ανείπωτο και το ανέκφραστο, αυτό που απασχολεί κάθε καλλιτέχνη:

Αγνάντια το παράθυρο · στο βάθος
ο ουρανός, όλο ουρανός και τίποτ' άλλο ·
κι ανάμεσα, ουρανόζωστον ολόκληρο,
ψηλόλιγνο ένα κυπαρίσσι · τίποτ' άλλο.
Και ξάστερος ο ουρανός ή μαύρος είναι,
στη χαρά του γλαυκού, στις τρικυμιάς το σάλο,
Ὅμοια και πάντα αργολυγάζει το κυπαρίσσι,

Ήσυχο, ωραίο, απελπισμένο. Τίποτ' άλλο.

(Εικατό φωνές. Από τη συλλογή *Ασάλευτη ζωή*, 1904)

Σε άλλο τόνο, ο Παλαμάς οραματίζεται μια ένωση του ανθρώπου με την Πατρίδα που ταυτίζεται με τα πρωταρχικά στοιχεία της φύσης: αέρα, γη, νερό, φωτιά, απηχώντας τη θεωρία του Εμπεδοκλή για τα τέσσερα κοσμολογικά στοιχεία..

Πατρίδες! Αέρας, γη, νερό, φωτιά! Στοιχεία
αχάλαστα, και αρχή και τέλος των πλασμάτων,
σα θα περάσω στη γαλήνη των μνημάτων,
θα σας ξανάβρω πρώτη και στερνή ευτυχία!

Αέρας μέσα μου ο λαός των ονειράτων
στον αέρα θα πάει· θα πάει στην αιωνία
φωτιά, φωτιά κι ο λογισμός μου, τη μανία
των παθών μου θα πάρ' η λύσσα των κυμάτων.

Το χωματόπλαστο κορμί χώμα και κείνο
αέρας, γη, νερό, φωτιά θα ξαναγίνω,
κι απ' των ονείρων τον αέρα, κι απ' την πύρα

του λογισμού, κι από τη σάρκα τη λιωμένη,
κι απ' των παθών τη θάλασσα πάντα θα βγαίνει
ήχου πνοή, παράπονο, σαν από λύρα.

(Από τη συλλογή *Πατρίδες*, 1895)

Ο «φυσικός» άνθρωπος και το ξύπνημα των αισθήσεων

Στα διηγήματα του **Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη** (1851-1911) η Σιαθός παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο. Οι ρεματιές, οι χαράδρες, τα υψώματα, η βλάστηση, τα ακρογιάλια, οι απότομοι βράχοι, οι σπηλιές, οι αμμουδιές, τα λιμανάκια και οι κάβοι δεν συνθέτουν απλώς ένα σκηνικό όπου εκτυλίσσονται τα πάθη των ανθρώπων. Αλληλεπιδρά η φύση με τους ανθρώπους, συχνά ξυπνά τις αισθήσεις και λειτουργεί ως ένα μεγάλο αντηχείο της ερωτικής αφύπνισης. Όπως στο *Όνειρο στο Κύμα*.

Ο ήρωας, το βοσικόπουλο, είναι ένα με τη φύση:

Η τελευταία χρονιά που ήμην ακόμη φυσικός άνθρωπος ήτον το θέρος εκείνο του έτους 187... «Ημην ωραίος έφηβος, καστανόμαλλος βοσικός, κ' έβροσκα τας αίγας της Μονής του Ευαγγελισμού εις τα όρη τα παραθαλάσσια, τα ανερχόμενα αποτόμως δια κρημνώδους ακτής, ύπερθεν του κράτους του Βορρά και του πελάγους. Όλον το κατάμερον εκείνο, το καλούμενον Ξάρμενο, από τα πλοία τα οποία κατέπλεον ξάρμενα ή ξυλάρμενα, εξωθούμενα από τας τρικυμίας, ήτον ιδιόν μου.

Η πετρώδης, απότομος ακτή μου, η Πλατάνα, Ο Μέγας Γιαλός, το Κλήμα, έβλεπε προς την Καικίαν, και ήτον αναπεπταμένη προς τον Βορράν. Εφαινόμην κ' εγώ ως να είχα μεγάλην συγγένειαν με τους δυο τούτους ανέμους, οι οποίοι ανέμιζαν τα μαλλιά μου, και τα εκαμναν να είναι σγουρά όπως οι θάμνοι κ' αι αγριελιάι, τας οποίας εκύρτωναν με το ακούραστον φύσημά των, με το αιώνιον της πνοής των φραγγέλιον.

Η Μοσχούλα, η όμορφη κόρη, έχει πέσει στη θάλασσα να κολυμπήσει μια νύχτα με φεγγάρι. Το βοσκόπουλο άθελά του γίνεται μάρτυρας της σκηνής:

Την ανενώρισα πάραυτα εις το φως της σελήνης το μελιχρόν, το περιαργυρουν όλην την άπειρον οθόνην του γαληνιώντος πελάγους, και κάμνον να χορεύουν φωσφορίζοντα τα κύματα. Είχε βυθισθή άπαξ καθώς ερρίφθη εις την θάλασσαν, είχε βρέξει την κόμην της, από τους βοστρύχους της οποίας ως ποταμός από μαργαρίτας έρρεε το νερόν, και είχεν αναδύσει έβλεπε κατά τύχην προς το μέρος όπου ήμην εγώ, κ' εινιείτο εδώ κ' εκεί προσπαίζουσα και πλέουσα. ηξέυρε καλώς να κολυμβά.

(Από το *Όνειρο στο κύμα*, 1900)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1910.

Το ομοούσιο ποιητή και φύσης

Ο Άγγελος Σικελιανός (1884-1951) «ζει σε μυστικούς δεσμούς με τον Πάνα», όπως είπε ο ίδιος. Στον «Αλαφροΐσκιωτο» μια λυρική αυτοβιογραφία του έφηβου ποιητή, φύση και ποιητής έχουν μια μυστική επικοινωνία.

Βουνά ξεσκάφτει το τσαπί,
χτυπάει το μελισσόχορτο,
αναπηδά το ευώδιασμα
στο λαγαρόν αιθέρα.

Παντού ο λαός και λάτρεψα
και στη λαχτάρα μου είπα:
Βάλε το αυτί στα χώματα.
Και φάνη μου πως η καρδιά
της γης βαριά αντιχτύπα.
Κι έβλεπα πάνω απ' την κορφή
βαθιά τη πλάση πάσα
τον ουρανόν ανάσaina
και δεν μου ακούγονταν η ανάσα.
(Από τον *Αλαφροΐσκιωτο*, 1907)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1920.

Η φύση ως σύμβολο της ζωής του ανθρώπου

Η βάρκα αυτή του Κωσταντίνου Χατζόπουλου (1868-1920) που ταξιδεύει στη θάλασσα λειτουργεί συμβολικά.

Άσ' τη βάρκα...

Άσ' τη βάρκα στο κύμα όπου θέλει να τρέχει,
ας ορίζει τ' αγέρι, τιμόνι-πανί,
τα φτερά άπλωσε πλέρια, άκρη ο κόσμος δεν έχει,
είναι πιο όμορφοι οι άγνωστοι πάντα γιαλοί,
η ζωή μία δροσιά είναι, ένα κύμα, ας το φέρει
όπου θέλει τ' αγέρι, όπου ξέρει τ' αγέρι.
Ας αλλάζουν λιβάδια με βράχους και δάση,
γύρω ας φεύγουν που πύργοι, που καλύβας καπνός,
ειτ' ειδύλλιο γελούμενο απλώνειτ' η πλάση,

ειτ' αντάρτες και μπόρες σου κρεμά ο ουρανός,
μα θαρρείς το πανί σου μπορείς να βαστάξεις,
όπου θέλει το κύμα μαζί του θ' αράξεις.
Τί γυρεύεις, τί θέλεις μη κι εσύ το γνωρίζεις;
έχεις πιάσει ποτέ σου το τί κυνηγάς;
Μή 'που σπέρνεις καλο το κακό δε θερίζεις;
Δε σκοντάβεις σε ρώτημα σ' ότι ρωτάς;
ότι σ' έχει μαγέψει κι ότι σου 'χει γελάσει,
τό 'χεις μόνος κερδίζει, μοναχος ετοιμάσει;

Άσε τότε το κύμα όπου θέλει να σπάζει,
Άσε τις ζάλες να σέρνουν τυφλά τη καρδιά
κι αν τριγύρω βογγά κι αν ψηλά συννεφιάζει,
κάπου ο ήλιος σε κάποιο γιαλό θα γελά
κι αν πικρό τη ψυχή σου το δάκρυ τη ραίνει
πάντα κάπου κρυφή, μια χαρά τη προσμένει.

(Από τη συλλογή *Απλοί τρόποι*, 1920)

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1930.

Η φύση ως αρχέγονη πηγή της ύπαρξης

Για τον **Στρατή Μυριβήλη** (1892-1969) το φυσικό περιβάλλον δεν είναι μόνο αισθητικής τάξης, αλλά και γενεαλογικής. Είναι αρχέγονη πηγή της ύπαρξης του ελληνισμού και πηγή της Ιστορίας και του Πολιτισμού. Ο Τσαλέκος, ένας σύγχρονος Πάνας, βρίσκει την πηγή της ύπαρξής του στην άγρια φύση του νησιού:

Το χωριό ήταν ψηλά στο βουνό, όμως πιο ψηλά ήταν ακόμα το ρουμάνι με τα πουρνάρια, τους σκοίνους και τις αγριοβελανιδιές. Καγκέλι τόλεγαν, απέραστο ήταν από την πύκνα των αγριόδεντρων και των αρκουδόβατων, και όλοι το πρόφεραν με ένα φόβο στην καρδιά! Γιατί το Καγκέλι –αυτό το ξαίρουν όλοι οι χωριανοί στη Μουριά- είναι το κατατόπι των δαιμονικών. Μπαίνεις μέσα στα δέντρα κι ύστερα δε βρίσκεις πια το μονοπάτι να βγεις, ακούς γέλια και γαργαλητά ανάμεσ' απ' τις φυλλωσιές, ακούς πνιγμένα μουρμουρητά, και δε βλέπεις κανέναν. Μπορείς να παιδεύεσαι ώρες μες στα μπλεγμένα κλαδιά. Τα ξωτικά λημεριάζουν εκεί πάνω και κανένας γνωστικός δεν αποκοιτά ν' ανέβει για ζύλα. [...] Ο Τσαλέκος του άρσε ν' ανεβαίνει κατάστηθα στο Καγκέλι. Εκεί ήξαιρε μονοπάτια που ατός του τάχε ανοίξει με το βατοκόπο, έβρισκε κρύφτες και σπηλιές που μόνο οι αλεπούδες, οι νυφίτσες και τα παγανά είχαν για μονιά τους. Όμως τον ξαίρανε τ' αγριμια, τον ξαίραν και τα παγανά και δεν το πειράζαν. «Είναι ήμερα τούτα τα κακαθροπιάσματα, και με ξαίρουν. Μπορώ να τους κρεμάσω κουδούνι στο λαιμό» είπε μια μέρα στις κοπέλες που τον ανερωτούσαν.

(Από τη νουβέλα *Ο Πάνας*, 1949)

Τοπία ματαιώσης

Ο **Γιώργος Σεφέρης** (1900-1971) μας δίνει τοπία ματαιώσης, φθοράς, απουσίας και μελαγχολίας όπως αυτό:

Τρεις βράχοι λίγα καμένα πεύκα κι ένα ρημονιλήσι
και παραπάνω
το ίδιο τοπίο αντιγραμμένο ξαναρχίζει.
τρεις βράχοι σε σχήμα πύλης, σκουριασμένοι
λίγα καμένα πεύκα, μαύρα και κίτρινα
κι ένα τετράγωνο σπιτάκι θαμμένο στον ασβέστη.
και παραπάνω ακόμη πολλές φορές

το ίδιο τοπίο ξαναρχίζει κλιμακωτά
Ως τον ορίζοντα ως τον ουρανό πού βασιλεύει.

Εδώ αράξαμε το καράβι να ματίσουμε τα σπασμένα κουπιά,
να πιούμε νερό και να κοιμηθούμε.
Η θάλασσα που μας πίκρανε είναι βαθιά κι ανεξερεύνητη
και ξεδιπλώνει μίαν απέραντη γαλήνη.
Εδώ μέσα στα βότσαλα βρήκαμε ένα νόμισμα
και το παίζαμε στα ζάρια.
Το κέρδισε ο μικρότερος και χάθηκε.

Ξαναμπαριάρουμε με τα σπασμένα μας κουπιά.

(Μποτίλια στο πέλαγος, 1935)

«Όπου δεν ακούγεται
αηδόνι, ακούγεται
κοκτέιλ Μολότοφ.»

Οδ.Ελύτης, *Ανοιχτά
Χαρτιά*.

Η φύση ως «ελάχιστος καμβάς για να κεντηθεί το ιδεόγραμμα της ζωής»

Διαβάζοντας την ποίηση του **Οδυσσέα Ελύτη** (1911-1996) «είναι σα να κοιτάς αιγαιοπελαγίτικο τοίχο το καταμεσήμερο. Θαμπώνεσαι.» (Ν.Δήμου 2011).

Ίσως κανένας άλλος ποιητής δεν έπαιξε τόσο καθοριστικό ρόλο στην πρόσληψη του αιγαιοπελαγίτικου τοπίου όσο ο Ελύτης. Το φως, η κλίμακα του τοπίου, η αρμονία δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος ανάγονται σε ηθικές αξίες. Και

φυσικά ένα τέτοιο τοπίο ζυπνά τον έρωτα.

Κάτω στις μαργαρίτας
τ' αλωνάκι, στήσαν χορό
τρελό τα μελισσόπουλα.

Ιδρώνει ο ήλιος, τρέμει το
νερό. Στάχια ψηλά λυγίζουνε
το μελαμψό ουρανό.

Πέρα μέσα στα χρυσά νταριά
κοιμούνται αγοροκόριτσα.
Ο ύπνος τους μυρίζει πυριαιγιά.
Στα δόντια τους
ο ήλιος σπαρταράει.

(Από τη συλλογή *Ήλιος ο Πρώτος*, 1943)

Κι η Ελλάδα ως «Τρελοβάπορο» που ταξιδεύει με οδηγό την Ήλιο, μια συμβολική λειτουργία της φύσης:

Χρόνους μας ταξιδεύει, δε βουλιάζαμε
χιλίους καπεταναίους τους αλλάξαμε.
Κατακλυσμούς ποτέ δε λογαριάσαμε
μπήκαμε μες στα όλα και περάσαμε.
Κι έχουμε στο κατάρτι μας βιγλάτορα
παντοτινό τον Ήλιο τον Ηλιάτορα»

(Από τη συλλογή *Ήλιος ο Πρώτος*, 1943)

Η φύση ως Ιστορία

Στη Ρωμιοσύνη του **Γιάννη Ρίτσου** (1909-1990) ένα σκληρό τοπίο συμπυκνώνει τη μοίρα της Ρωμιοσύνης.

Αυτά τα δέντρα δε βολεύονται με λιγότερο ουρανό,
αυτές οι πέτρες δε βολεύονται κάτω απ' τα ξένα βήματα,
αυτά τα πρόσωπα δε βολεύονται παρά μόνο στον ήλιο
αυτές οι καρδιές δε βολεύονται παρά μόνο στο δικίο
Ετούτο το τοπίο είναι σκληρό σαν τη σιωπή,
σφίγγει στον κόρφο του τα πυρωμένα του λιθάρια
σφίγγει στο φως τις ορφανές ελιές του και τ' αμπέλια του,
σφίγγει τα δόντια...
(Από τη *Ρωμιοσύνη*, 1966)

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Τοπία φθοράς αλλά και ελπίδας

Από τα τοπία θανάτου του **Τάκη Σινόπουλου** (1917-1981) ως τα τοπία φθοράς, μοναξιάς, και απουσίας νοήματος του **Γιάννη Βαρβέρη** (1955-2011) η υπαρξιακή εμπειρία μοιάζει να είναι το κυρίαρχο θέμα των ποιητών. Αλλά και στην πεζογραφία συναντάμε μια φύση που αντηχεί, κυρίως, τον ψυχισμό του ανθρώπου, το κοινωνικό περιβάλλον ή την Ιστορία. Στην *Κάθοδο των Εννιά* του **Θανάση Βαλτινού** (γεν. 1932) μια ομάδα ανταρτών στην Πελοπόννησο προσπαθεί να διαφύγει τον ασφυκτικό κλοιό που έστησαν γύρω της οι αντίπαλες δυνάμεις και να βγει στη θάλασσα. Όχι τόσο γιατί ελπίζουν στη σωτηρία όσο γιατί τους έλκει η απεραντοσύνη της. Το φυσικό περιβάλλον, οι πυρακτωμένες πλαγιές των βουνών της Πελοποννήσου, είναι ανελέητο, αδιάφορο για τη μοίρα των κατατρεγμένων, αλλά και όμορφο:

Ως το μεσημέρι ψάχναμε για νερό. Στο τέλος βρήκαμε κοντά σε κάτι αμπέλια. Ήταν ένας βράχος υγρός γεμάτος μούσκλια κι από μια σιτισμή έσταζε κάθε τόσο.

Ο Μπρατίτσας έβαλε το παγούρι του να γεμίσει κι όσο να πιάσει λίγο, παίρναμε μούσκλια και βρέχαμε τα χείλια μας.

Σε λίγο ήπιαμε από μια γουλιά και ξαναβάλαμε το παγούρι. Φύσαγε λίβας. Ερχότανε καυτός απ' τη μεριά του και η γη μπροστά μας ασφυκτιούσε. Σα να 'λιώναν οι αδένες της. Πέσαμε δίπλα δίπλα στη ρίζα του βράχου και περιμέναμε να γεμίσει το παγούρι. Ξέραμε πως θα πεθάνουμε μέσα σε τούτο το καλοκαιρί. Μπροστά μας τ' αμπέλια και οι συκιές που τα παράστεκαν στις άκρες ωρίμαζαν μια γλύκα αβάσταγη. Ο Μπρατίτσας σηκώθη πήρε το παγούρι. Το 'δωσε πρώτα στον Νικήτα, ύστερα σε μένα. Ήπιε και ο ίδιος.

(Από την *Κάθοδο των Εννιά*)

Ενώ ο **Ηλίας Παπαδημητριάδης** (γεν.1930), ένας από τους πιο σημαντικούς πεζογράφους της εποχής μας, αποτυπώνει μια ελληνική επαρχία ασφυκτική που προσπαθεί να μοιάσει στο κέντρο χάνοντας την ταυτότητά της. Στον *Οβολό* η το περιβάλλον είναι «εισυγχρονισμένο» αλλά η φύση επιμένει και λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, τη ζωή και τον θάνατο.

Η μάνα μου σήκωσε τα άδεια πιάτα από το τραπέζι.

- Σου άρεσε το φαγητό; με ρώτησε.

- Παίρνεις πάντα το ωραιότερο μέρος, της είπα.

- Τηλεφωνώ στον Κώστα, απέναντι, κι όταν έχει κατσικάκι μου στέλνει το λαιμό και τη σπάλα.

Την ώρα που την αποχαιρετούσα στην εξώπορτα, έβαλε το χέρι στην τσέπη της ρόμπας της — ακριβώς όπως παλιά, όταν εξοικονομούσε λίγα χρήματα και μας έδινε για χαρτζηλάκι.

- Παρ' τα αυτά, μου λέει με χαμηλωμένο κεφάλι, εσύ χρησιμοποιείς λεωφορεία.
Ήταν τρία εισιτήρια των αστικών συγκοινωνιών. Κατάλαβα τη σημασία της προσφοράς: η μάνα μου μου δήλωνε πως δεν μπορούσε, πλέον, να ανέβει σε λεωφορείο.
Πράγματι, την ίδια εκείνη άνοιξη αρρώστησε και, ξαφνικά, πέθανε τα ξημερώματα.
- Εγώ φεύγω, μου είχε πει την παραμονή το βράδυ στο νοσοκομείο.

[...]

Κατεβήκαμε όλοι στον Πύργο, όπου και ο οικογενειακός μας τάφος. Προηγείτο το φέρετρο, και ακολουθούσαμε εμείς.
Μέχρις ότου έρθει η ώρα της κηδείας, άρχισα να τριγυρνά στα πέριξ του νεκροταφείου. Στις άκρες των ελαιώνων, δίπλα από τη σιδηροδρομική γραμμή, έβλεπα με έκπληξη κόκκινες ανεμώνες, που δεν θυμίζουν να υπήρχαν, όταν παιδιά ζούσαμε στο κοντινό χτήμα.
Έφθασα και σε αυτό. Δεν είχε απομείνει, φυσικά, τίποτα. Το πουλήσαμε στην Κατοχή και τώρα είχε καταντήσει ένας γύφτικος οικισμός, εντός σχεδίου πια. Μια μπουλντόζα άνοιγε έναν ακόμη δρόμο.
Προχώρησα προς το μέρος όπου βρισκόταν το πατρικό μου. Ήταν μεσημεράκι, και επικρατούσε μια περίεργη ερημιά, ίσως γιατί όλοι κοιμόντουσαν, ή απουσίαζαν. Βρήκα το παλιό μου σπίτι αγνώριστο, με προσθήκες από τσιμεντόλιθους και αλουμιένιες πόρτες. Από τα δέντρα και τον κήπο δεν είχε μείνει ούτε δείγμα.

Ξαφνικά είδα τη μανταρινιά! Μέσα σε όλον αυτό το χαλασμό, είχε καταφέρει να επιβιώσει. Γέριχη, σχεδόν αιωνόβια, με καταφαγωμένο τον κορμό και τα κλαδιά της χωρίς φύλλα, διατηρούσε ακόμη αρκετούς καρπούς, κάτι πολύ μικρά μανταρινία, ίδια με εκείνα που έκανε και τότε, όταν σακράφωνα επάνω της την άνοιξη κι έκοβα τα φρούτα της.

Τα καλοκαίρια με τις ζέστες υπέφερε πολύ. Αγωνιζόμουν να την διατηρήσω στη ζωή: δεν είχαμε αρκετό νερό, αλλά όταν μπορούσα της κουβαλούσα έναν δύο τενεκέδες να ξεδιψάσει.

Πλησίασα με συγκίνηση, ένωθα σχεδόν τύψεις για τα χρόνια της δίψας της. Πώς επέζησε, έτσι εγκαταλελειμμένη, τόσα καλοκαίρια; Είχα να την δω μισόν αιώνα αριβώς και ουδέποτε την είχα θυμηθεί.

Έφαγα δυο τρία μανταρινία, έβαλα μερικά στη τσέπη μου, την χάιδεψα και έφυγα. Έσπευσα στο νεκροταφείο, όπου ήδη χτυπούσε πένθιμα η καμπάνα.

Κατά τη διάρκεια της ακολουθίας, παρατηρώντας το πρόσωπο της μητέρας μου, σκεφτόμουν όλα εκείνα τα παρελθόντα. Αφαιρέθηκα, κι ήταν η γυναίκα μου που με προέτρεψε:

- Πήγαινε να φιλήσεις πρώτος τη μητέρα σου.

Πλησίασα. Της άφησα το ματσάκι με τις κόκκινες ανεμώνες, της γλίστρησα στα χέρια τα τρία εισιτήρια του λεωφορείου και, χαϊδεύοντάς της το κρύο μάγουλο, της ψιθύρισα στο αυτί:- Μάνα, η μανταρινιά μας ζει!

(Από το *Ο Οβολός και άλλα διηγήματα*, 2004)

Φύση άγνωστη, σκοτεινή, αθέατη

Πάντα κάτι θα μας διαφεύγει από τη φύση, πιστεύει ο βραβευμένος πεζογράφος **Βαγγέλης Χατζηγιαννίδης** (γεν. 1967) και στη συλλογή διηγημάτων του *Φυσικές Ιστορίες* πλάθει μια φύση αλλόκοτη, παράδοξη, όπου ανατρέπονται οι σχέσεις ζώων, φυτών και ανθρώπων. Στο πρώτο διήγημα, «Η μυστική ρίζα» μια μυθική γιαγιά κληροδοτεί στον συνονόματο εγγονό της (τον φωνάζουνε Μάνθο αλλά τον έχουν βαφτίσει Ανθό, από το Ανθή) τη συνήθειά της να θάβει αντικείμενα «για να ρουφάνε την ευλογία του εδάφους» κι όταν ξεθάβονται να έχουν γίνει «καλύτερα». Το αποτέλεσμα, από ένα θαμμένο βιβλίο, ένα φυτό ουρανοκατέβατο. Η γιαγιά εμφανίζεται στο όνειρο του εγγονού και του λέει:

Μόνο εδώ ακούς τη βουή. Ακούς τη βουή; Είναι ο θόρυβος που κάνει η γη έτσι καθώς γυρνά στον άξονά της. Δε σταματά ποτέ ο θόρυβος αυτός. Ακούει κι άλλα κανείς εδωκάτω. Κάνε ησυχία ν' ακούσεις το τριζύμο απ' τις ρίζες που προχωρούν μες στο χώμα. Το κελάρυσμα των υπόγειων υδάτων και το θόρυβο που κάνουν τα μερμήγκια καθώς σκάβουν σήραγγες και κουβαλούν σπόρους. Κάποτε άκουγα κι εκείνους απάνω, που σκάβανε να βρουν τα πράγματά μου. Τα πράγματα γίνονται καλύτερα

άμα τα χώνεις στη γη. Μαθαίνουν. Καταλαβαίνουν τον καιρό που αλλάζει τη βροχή, τη ζέστη, τα χιόνια. Ρουφάνε την ευλογία του εδάφους. Και παίρνουν αξία. Ένα ρολόι που το 'χεις θαμμένο, ας πούμε, τρία χρόνια, είναι πολύ καλύτερο από οποιοδήποτε άλλο ρολόι. Ξέρει τη γη, κατάλαβες; Κι όταν το ξεθάβεις δεν το ξεχνά αυτό. Έχεις πάντα ένα ρολόι που πέρασε τρία χρόνια στο χώμα. Πολύ σπουδαίο ρολόι. Και τα μερμήγια γι αυτό είναι θαυμαστά, γιατί ζουν στο χώμα. Μήπως οι άνθρωποι; από το χώμα πλάστηκαν, στο χώμα καταλήγουν. Δεν πρέπει, λοιπόν, να 'ναι δειλοί. Κι αν τ' όνομά τους είναι Ανθός, να μην τους λένε Μάνθους, ακούς; Ο Ανθός φυτρώνει και μοσχοβολά κι όλοι τον καμαρώνουν.

(Από το *Φυσικές Ιστορίες*, 2006)

«Ο κόσμος της τέχνης μας έχει μάθει να αντιλαμβανόμαστε τη φυσική πραγματικότητα διαφορετικά από τον τρόπο που τη συλλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας.»
Θ.Πελεγρίνης 2007

Το απάνθισμα θα μπορούσε να περιλαμβάνει πλήθος άλλα έργα. Το συμπέρασμα θα ήταν το ίδιο. Η φύση διαθλάται από το φακό του κάθε λογοτέχνη και γίνεται Ιστορία, τόπος φυγής, σύμβολο ελπίδας, τόπος εξορίας, σύμπαν, μήτρα του κόσμου, ύπαιθρος, επαρχία, έρωτας... Η λογοτεχνία μας βοηθάει να συνειδητοποιήσουμε ότι προσστατεύοντας την ελληνική φύση, προσστατεύουμε όχι μόνο είδη χλωρίδας και πανίδας και οικοσυστήματα, αλλά όλον αυτόν τον πλούτο βιωμάτων. Τον ελληνικό πολιτισμό. Ένα σκιαθίτικο ακρογιάλι είναι αδύνατο να το δεις χωρίς να θυμηθείς τον Παπαδιαμάντη κι ένα αιγαιοπελαγίτικο νησί ανακαλεί στίχους του Ελύτη. Φύση και πολιτισμός είναι μια αδιάσπαστη ενότητα.

Βιβλιογραφία:

Γαργαντούδης, Ε. (1998) *Ανθολογία νεότερης ελληνικής ποίησης*, Νεφέλη.

Δήμου, Ν. (2011) *Λοιμία*, Opera.

Ελύτης, Οδ.(1982) *Ανοιχτά χαρτιά*, Ίκαρος.

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (2011) *Νεοελληνική λογοτεχνία* <http://www.greek-language.gr/greekLang/literature/index.html>

Κοκολιού, Ν. (2001), *Λογοτέχνες της Αιμνοθάλασσας*, Παπαχαρλαμπειος Δημόσια Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου,

Παναγιωτόπουλος, Ι.Μ. (1951) «Γ.Δροσίνης. Ποιητής Αθηναίος, ποιητής του καιρού του», Νέα Εστία, τ. 583.

Πελεγρίνης, Θ. (2007) «Φύση και Τέχνη», *Αντίφωνο*,
http://www.antifono.gr/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=192&catid=83&Itemid=171

Vitti, M. (2003), *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας.